

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ ВІДЧУЖЕНОСТІ ТА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Демченко Я.А., здобувач
кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національний університет цивільного захисту України

У статті представлено аналіз проблеми та результати емпіричного дослідження соціальної, суб'єктивної (психологічної) відчуженості та локусу контролю учасників бойових дій у зоні АТО. Особистість, яка брала участь у бойових діях, схильна уникати нагадування про них, тим самим віддаляючись від інших людей. Наслідки такого уникнення можуть бути деструктивними, проявлятися у важкості повернення до роботи, бути в колі друзів або займатися домашніми справами. Відчуженість проявляється у відокремленні всередині свідомості людини травмуючих чинників. При цьому доступ неприємних емоцій до свідомості блокується, так що зв'язок між якоюсь подією та її емоційним забарвленням не відбивається у свідомості. Для відчуженості також характерне почуття втрати емоційних зв'язків з іншими людьми, раніше значущими подіями чи власними переживаннями.

Ключові слова: відчуженість, суб'єктивна відчуженість, локус контролю, учасники бойових дій.

В статье представлен анализ проблемы и результаты эмпирического исследования социальной, субъективной (психологической) отчужденности и локуса контроля участников боевых действий в зоне АТО. Личность, которая принимала участие в боевых действиях, склонна избегать упоминания о них, тем самым отдаляясь от других людей. Последствия такого избегания могут быть деструктивными, проявляются в трудностях возвращения к работе, быть в кругу друзей или заниматься домашними делами. Отчужденность проявляется в отделении внутри сознания человека травмирующих факторов. При этом доступ неприятных эмоций к сознанию блокируется, так что связь между каким-то событием и его эмоциональной окраской не отражается в сознании. Для отчужденности также характерно чувство утраты эмоциональных связей с другими людьми, ранее значимыми событиями или собственными переживаниями.

Ключевые слова: отчужденность, субъективная отчужденность, локус контроля, участники боевых действий.

Demchenko Yu.A. FEATURES SUBJECTIVE ALIENATION AND LOCUS OF CONTROL COMBATANTS

The article presents an analysis of the problem and the results of empirical research of social, subjective (psychological) alienation and locus of control combatants. The person who took part in combat operations tends to avoid mention of them, thus moving away from other people. The consequences of such avoidance can be destructive, manifested in the severity of the return to work, be with friends or do household chores. Estrangement is manifested in the office inside the human consciousness traumatic factors. However, access to the consciousness of unpleasant emotions is blocked, so that the connection between some event and its emotional tone is not reflected in the mind. For alienation is also characterized by a sense of loss of emotional connections with other people, before significant events or own experiences.

Key words: alienation, subjective alienation, locus of control, combatants.

Постановка проблеми. Проблема соціальної відчуженості є однією з найбільш актуальних у теперішній час. Відчуженість як процес охоплює всю життєдіяльність людини та проявляється у втраті людської особистісної та соціальної ідентичності, конфлікті між актуальним існуванням і потенційним буттям, втраті контролю над продуктами праці, руйнуванні соціальних взаємозв'язків, даремній втраті творчих здібностей, стані безпорадності і безсилля, страху перед життям, самотності.

Суб'єктивна, або психологічна, відчуженість є часткою соціальної відчуженості, їх відмінність залежить від походження цього явища, тобто причина в самій особистості або в її середовищі. Суб'єктивна відчуже-

ність призводить до певної позиції індивіда, обумовленої його індивідуально-психологічними властивостями, у тому числі й локусом контролю.

Соціальна відчуженість породжується в основному зовнішніми обставинами, ставленням інших людей і груп до даного суб'єкта (навіть при збереженні прагнення суб'єкта до встановлення або зміцнення зв'язків з ними і залученню до їх цінностей). Таким чином, психологічна відчуженість являє собою суб'єктивне неприйняття індивідом соціального оточення, деяких його важливих об'єктів, а соціальна – неприйняття людини її оточенням.

Соціальна та суб'єктивна відчуженість добре відома жертвам травматичного стре-

су, зокрема, учасникам бойових дій: багато з них страждають від самотності, від труднощів і навіть неможливості встановлення близьких відносин з іншими людьми. Їх переживання, їх досвід настільки унікальні, що іншим людям просто неможливо це зрозуміти. І тоді оточуючі їх люди починають здаватися нічого не розуміючими у житті. Саме тому люди, які пережили травмуючі події тягнуться один до одного. На їхню думку, тільки людина, яка пережила щось подібне, може їх зрозуміти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості проблеми соціальної відчуженості були розкриті в працях таких психологів, як В.В. Абраменкова, К.О. Абульханова-Славська, А. Валлон, А.Е. Горбушин, Е. Еріксон, К. Кенністон, С. Мадді, А.В. Петровський, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, М. Симен, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні та інших. Проблемою переживання травмуючих подій в психології займалися такі вчені, як Р.Л. Аткинсон, Ю.О. Александровський, Ф.Б. Березін, Б.В. Зейгарник, Е.С. Калмикова, М. Леві, М.Ш. Магомед-Емінов, В.М. Мясіщев, Н.В. Тарабріна та інші.

На думку багатьох дослідників, головним елементом відчуженості є аномія, яка визначається як стан дезорганізації особистості, що виникає в результаті її дезорієнтації. Причиною такої дезорієнтації може бути травматична подія, яка здатна викликати важкий психологічний стрес, який супроводжується відчуттям страху, жаху і безпорадності. Порушення, які розвиваються у людини після пережитої травми, впливають на всі рівні життєдіяльності: фізіологічний, особистісний, міжособистісний, соціальний. Все це призводить до стійких особистісних змін людини і її оточення. До особливостей травматичної події відносяться: раптовість, відсутність схожого досвіду, брак контролю травмуючої події, горе і втрата, постійні зміни, експозиція смерті (будь-яке зіткнення зі смертю призводить до переоцінки цінностей), моральна невпевненість, поведінка під час події, масштаб руйнування.

Дослідниками були виділені основні соціальні фактори, які впливають на успішність адаптації жертв психічної травми: відсутність фізичних наслідків травми, міцне фінансове становище, збереження колишнього соціального статусу, наявність соціальної підтримки з боку суспільства і особливо групи близьких людей. При цьому останній фактор є найбільш значущим.

Отже, існують події, які настільки несподівані, сповнені насильства і загрози, що їх можна назвати травмуючими. Травма пе-

редбачає раптову, масовану, непереборну загрозу безпеці людини. Жах таких подій загострюється відповідно числу залучених до неї людей.

Особистості, які пережили травмуючу подію, схильні уникати нагадування про неї, тим самим часто віддаляються від інших людей, від своїх близьких або друзів. Наслідки такого уникнення можуть бути деструктивними, проявлятися у важкості повернення до роботи, бути в колі друзів або займатися домашніми справами.

Відчуженість особистості, перш за все, виявляється у спілкуванні – однієї з найважливіших сторін буття людини як суспільної істоти. У спілкуванні формується особистість, реалізується її активність, спілкування найтіснішим чином пов'язане з діяльністю.

Відчуженість в психологічному плані являє собою «відхід» людини з міжособистісної взаємодії. Цей «відхід» має суттєві психологічні та соціальні наслідки [1]. Індивід починає протистояти оточуючим, в першу чергу мікросередовищу. Такі відносини пов'язані з втратою ним почуття солідарності, він сприймає оточуючих чужими, незрозумілими і навіть ворожими собі, відкидаючи при цьому їх норми, в тому числі групові та неформальні [2]. Людина відчуває розрив між своїми очікуваннями, бажаннями і діючими соціальними нормами, переживає почуття ізоляції, непричетності до справ інших, навіть близьких людей, що перешкоджає дотриманню норм, які регулюють поведінку.

Порушення комунікацій у відчужених особистостей призводить до того, що у них стають відсутніми чіткі уявлення про те, як саме вони повинні поводити себе в конкретній ситуації, чого від них чекають оточуючі. Така неадекватна реакція не дивна при значному ослабленні соціальних зв'язків. З цієї ж причини у них все більше зменшуються можливості бути зрозумілими іншими, розвивається недовіра до них, зростає відчуження, відчуття ізоляції, втрачається фактична, а не формальна приналежність до групи. На особистісному рівні збільшується внутрішня напруженість, тривожність, відчувається (часто без будь-яких підстав) холодність і навіть агресивність середовища. Все це призводить до відповідних ворожих дій з метою самозахисту, а прагнення подолати холодність – до демонстрації надмірної дружельності, готовності виконати будь-які побажання тих осіб, до спілкування з якими прагнуть такі люди. У тому і іншому випадках їх поведінка може суперечити соціальним очікуванням і нормам [3].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в аналізі проблеми особливостей суб'єктивної відчуженості та локусу контролю учасників бойових дій в зоні АТО.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні брали участь респонденти чоловічої статі віком від 25 до 45 років. Вони були поділені на дві групи. До 1-ї групи увійшли учасники бойових дій в зоні АТО, до 2-ї групи – чоловіки, які не брали участь ні в яких бойових діях.

Для рішення поставлених у дослідженні завдань ми використовували «Опитувальник суб'єктивного відчуження» (адаптація Є.М. Осіна) та «Опитувальник рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптований Є.Ф. Бажиним, О.А. Голинкіною, О.М. Еткіндом).

Відчуженість – характеристика особистості, яка вказує на стан повної втрати будь-якого сенсу в будь-якій діяльності. Прийнято виділяти кілька основних сфер відчуженості, однак у проведеному нами дослідженні, було використано лише три основні сфери: відчуженість від суспільства, відчуженість у відносинах, відчуженість від себе. Отримані за даною методикою результати представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники суб'єктивного відчуження учасників бойових дій та контрольної групи (бали)

Сфера відчуженості	1-ша група	2-га група	t	p
Суспільство	48,08	31,92	2,8	0,01
Міжособистісні відносини	39,73	25,15	3,1	0,01
Уявлення про себе	30,77	25,28	1,0	-

За результатами дослідження за шкалою «Відчуженість від суспільства», яка характеризується відчуттям чужості свого регіону або країни проживання у цілому, а також відчуженням від політичного ладу країни, виявилось, що у досліджуваних 1-ї групи середній показник вищий, ніж у досліджуваних 2-ї групи. Це говорить про те, що учасники бойових дій прагнули відігравати активну роль у політичному і громадському житті, але, зіткнувшись із загальною байдужістю й інертністю, розчарувалися у суспільстві.

За шкалою «Відчуженість у міжособистісних відносинах», яка характеризується відсутністю порозуміння індивідами один одного, умінням поставити себе на місце партнера, спробувати приміряти на себе

його точку зору, виявлено, що у досліджуваних 1-ї групи середній показник вищий, ніж у досліджуваних 2-ї групи. Це говорить про те, що учасники бойових дій прагнуть підтримувати добрі відносини з іншими людьми, з учасниками спільної діяльності, але їм дуже важко прийняти чужу точку зору, усвідомлення якої відбувається через призму власної.

За шкалою «Відчуженість від себе», яка характеризується втратою розуміння власних потреб і бажань в цілому, тотальною нудьгою, відмовою від власних зусиль, які необхідні для змін у житті, виявлено, що у досліджуваних обох груп середні показники майже не відрізняються.

За допомогою порівняльного аналізу середніх показників за різними сферами відчуженості виявлено, що у досліджуваних 1-ї та 2-ї груп на рівні значущості $p \leq 0,01$ за критерієм Стьюдента відрізняються середні показники за сферами відчуженості: «Відчуженість від суспільства» (темп. = 2,8) та «Відчуженість в міжособистісних відносинах» (темп. = 3,1).

Досліджуючи відчуженість учасників бойових дій, ми виявили, що у порівнянні з тестовими нормами значення за шкалою «Відчуженість від суспільства» у них виявилися на найвищому рівні, «Відчуженість в міжособистісних відносинах» – на середньому рівні, а «Відчуженість від себе» – на низькому рівні. У досліджуваних 2-ї групи показники за шкалою «Відчуженість від суспільства» також знаходяться на вищому рівні, а «Відчуженість в міжособистісних відносинах» та «Відчуженість від себе» мають меншу вираженість.

Крім того, можна виділити ще чотири основні форми відчуженості: вегетативність, безсилля, нігілізм та авантюризм, які ми дослідили за допомогою цієї ж методики.

Середні показники за формами відчуженості учасників бойових дій представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Показники форм відчуженості учасників бойових дій (бали)

Шкала	Вегетативність	Безсилля	Нігілізм	Авантюризм
Суспільство	13,8	42,3	14,5	27
Міжособистісні відносини	19,3	62,4	34,3	33,3
Уявлення про себе	20	35,3	28,6	32,8

За результатами дослідження за сферами та формами відчуженості учасників

бойових дій було виявлено, що найвищий показник за всіма сферами життя набрала шкала «Безсилля» (втрата людиною віри в здатність впливу на ситуації). Потім йдуть такі шкали, як «Авантюризм» (свідомий пошук небезпечних та екстремальних видів діяльності через те, що людина переживає безглуздість у повсякденному житті) і «Нігілізм» (переконаність у відсутності будь-якого сенсу, в таких випадках людина займає деструктивну позицію). І останнє місце займає така форма відчуженості, як «Веgetативність» (відсутність віри в істинність, важливість або цінність будь-якої, реальної чи уявної діяльності).

Таким чином, ми констатуємо наявність високого рівня суб'єктивної відчуженості в учасників бойових дій в зоні АТО.

Уміння особистості долати життєві труднощі певною мірою залежить від її локусу контролю. Локус контролю – це якість, яка характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний, зовнішній локус контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний, внутрішній локус контролю). Локус контролю є психологічним поняттям, що відображає одну з найважливіших характеристик особистості – ступінь незалежності, самостійності та активності людини в досягненні своїх цілей та у вирішенні проблемних ситуацій, розвиток особистої відповідальності за події, які з нею трапляються. Рівень суб'єктивного контролю може бути віднесений до однієї з найважливіших характеристик самосвідомості, який визначає особливості поведінкових реакцій у широкому спектрі соціальної взаємодії і проявляється в почутті відповідальності, рівні активності й ступеню впливу на обставини життя.

Виділяються два крайніх типи локалізації контролю: інтернальний і екстернальний. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються, насамперед залежать від її компетентності, цілеспрямованості, здібностей і детермінуються її власною активністю і зусиллями. У другому випадку людина переконана, що її успіхи і невдачі визначаються в першу чергу дією зовнішніх обставин, везінням, випадковістю, діями інших людей.

Для діагностики індивідуальних особливостей суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями нами був використаний «Опитувальник рівня суб'єктивного контролю». Ця методика на даний час є широко використовуваним засобом для дослідження особливостей людини, пов'язаних з управлінням поведінкою, світоглядом і життєвими позиціями, з кон-

кретними особистісними установками і диспозиціями. Отримані результати за даною методикою представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники рівня суб'єктивного контролю учасників бойових дій та контрольної групи (бали)

Шкала	1-ша група	2-га група	t	p
Шкала загальної інтернальності	4	5,3	3,1	0,01
Шкала інтернальності в області досягнень	5,9	4,87	1,8	-
Шкала інтернальності в області невдач	4,02	3,53	1,7	-
Шкала інтернальності у сфері сімейних відносин	6	5,03	1,7	-
Шкала інтернальності в області виробничих відносин	3,43	2,93	1,4	-
Шкала інтернальності в області міжособистісних відносин	2,83	2,63	0,6	-
Шкала інтернальності у сфері здоров'я і хвороби	6,17	6,37	0,4	-

Отримані показники за шкалою «Загальна інтернальність» показують, що у досліджуваних 1-ї групи переважає екстернальний локус контролю. Тобто учасники бойових дій не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість подій є результатом випадку або дій інших людей. У досліджуваних контрольної групи був виявлений середній показник локусу контролю. Це свідчить про те, що особливості їх суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися в залежності від того, чи здається людині ситуація складною або простою, приємною чи неприємною тощо.

За шкалою «Інтернальність в області досягнень» було виявлено, що у досліджуваних 1-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Це свідчить про високий рівень суб'єктивного контролю над емоційно-позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього, що було і є в їх житті, і що вони здатні з успіхом досягати своїх цілей в майбутньому. У досліджуваних 2-ї групи був виявлений середній показник за цією шкалою, який свідчить про залежність типу ситуації і типу суб'єктивного контролю.

За шкалою «Інтернальність в області невдач» було виявлено, що у досліджуваних

1-ї та 2-ї групи переважає екстернальний локус контролю. Це свідчить про схильність досліджуваних приписувати відповідальність за невдачі, помилки іншим людям, або вважати їх результатом невезіння.

За шкалою «Інтернальність у сфері сімейних відносин» виявлено, що у досліджуваних 1-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Це свідчить про те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, які виникають у його родині. У досліджуваних 2-ї групи був виявлений середній показник за цією шкалою, це свідчить про те, що людина вважає і себе, і своїх партнерів причиною того, що відбувається в її родині.

За шкалою «Інтернальність в області виробничих відносин» було виявлено, що у досліджуваних 1-ї та 2-ї групи переважає екстернальний локус контролю, який передбачає те, що людина схильна надавати велике значення зовнішнім обставинам: керівництву, товаришам по роботі, везінню/невдачі.

За шкалою «Інтернальність в області міжособистісних відносин» було виявлено, що у досліджуваних 1-ї та 2-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Це свідчить про те, що людина вважає себе в силах контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

За шкалою «Інтернальність у сфері здоров'я і хвороби» було виявлено, що у досліджуваних 1-ї та 2-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Це свідчить про те, що ці люди вважають себе відповідальними за своє здоров'я, наголошуючи, що одужання повністю залежить від прийнятих ними дій.

На рівні значущості ($p \leq 0,01$) у досліджуваних 1-ї та 2-ї групи відрізняються показники за шкалою «Загальна інтернальність» ($t_{\text{емп.}} = 3,1$).

Таким чином, одним з особливих факторів ставлення людини до стресових ситуацій є рівень суб'єктивного контролю, який визначає життєву позицію людини і, на наш погляд, певною мірою впливає на здатність людини адаптуватися до екстремальних умов і орієнтуватися в них. Знаючи спрямованість локусу контролю, можна передбачити поведінку людини в тій чи іншій стресовій ситуації і мати можливість керувати нею, що є важливим аспектом у різних сферах діяльності, особливо в екстремальних умовах, які вимагають особливої відповідальності і високої стресостійкості.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Результати дослідження показали, що учасники бойових дій у зоні АТО продемонстрували високий рівень суб'єктивної відчуженості та екстернальності. Але вони мають бажання зміцнити соціальні зв'язки, прагнуть через взаємодію з іншими людьми реалізації потреби у прийнятті, приналежності до групи, отриманні схвалення з боку якомога більшої кількості людей знайти почуття безпеки та відчути соціальну підтримку.

Перспективу подальшого дослідження ми бачимо в аналізі існуючих та розробці спеціальних психопрофілактичних, психокорекційних та психотерапевтичних програм для призовників, учасників бойових дій та ветеранів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмазов Б.Н. Психология социального отчуждения / Б.Н. Алмазов. – Екатеринбург : Издательский дом «Уральская государственная юридическая академия», 2007. – 213 с.
2. Белинская Е.П. Социальная психология личности / Е.П. Белинская. – М. : Академия, 2009. – 304 с.
3. Лабунская В.А. Психология затрудненного общения / В.А. Лабунская, Е.Д. Бреус, Ю.А. Менджеричкая. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 288 с.